

*a kalapács, és a sarló robotos csisszenését
se hallom, amint szakszerűen lesuhintja sarjú-
nemzedékek sorát; a nem-halál még nem létezés,
így lettek összerondított, erjedő alommá
a tipródó, fehér, vörös, fekete és zöld lovak
alatt, ama barakk-katedrálisnak megkonstruált,
bohócarc-fehér derűvel kimeszelt istállóban,
mit nem a bizalom bazaltjára építettem, de
a kínzókamrákban tárolt fájdalom kifejeződő
tömbjeire —; s kártékony üdvöztetésre fölkenet,
az istállóajtóról leverve a testamentumi
pecsétet, micsoda ménest szabadítottam el!,
rajta zabolátlan élcsapatom, évszázadra
előre széttiporva mindent, vágat az anyaföldnek
titulált, aranykoronás parlagon, a felelősség
senkiföldjén, ami volt nekünk Magyarország.*

BAJOR ANDOR

Bánffy Miklós Erdélyi története

Nem vagyok irodalomtörténész. Vallomásomban nincs semmi meglepő: az emberiség döntő többsége nem az. Nem irodalomtörténész az olvasó sem, a szerkesztő sem, sőt a legtöbb irodalomtörténész sem irodalomtörténész, még akkor sem, ha történetesen irodalomtörténetet ír. Kivételes helyzetem tehát nem a fentiekben áll. Egyébről van szó.

A nem irodalomtörténészek semmivel sem tudják bizonyítani, hogy nem irodalomtörténészek. Ez tulajdonképpen ésszerű, és megfelel a hagyománynak. Érettségi bizonyítványt talán mindenki látott, de éretlenségi bizonyítványt még senki. Ilyen nincs is. Mert aki sikerrel érettségizik, az erről bizonyítványt kap, viszont aki nem teszi le az érettségit, az nem éretlenségi bizonyítványt kap, hanem egyszerűen nem kap bizonyítványt.

Nos: itt mutatkozik meg a különleges, kiemelt helyzetem. 1952-ben a Bolyai egyetem káderosztályán okiratot állítottak ki, hogy nem vagyok irodalomtörténész, és ilyen munkára teljességgel alkalmatlannak bizonyulok a jövőben is. Ez persze eddig csak a személyes bánatom, komédiám vagy bűnügyem. De az már a romániai magyar irodalom bánata, komédiája vagy bűnügye, hogy legnagyobb jelenségét, legátfogóbb prózaíróját, Bánffy Miklóst ilyen diplomával a háta mögött próbálja valaki megközelíteni, amint most talán mondják: szellemileg hátrányos helyzetből. Előnyösebb helyzetből ugyanis nem sikerült. Annymira nem, hogy úgyszólván senki sem tud róla biztosat.

Mielőtt egyáltalán Bánffy Miklós életéről és művéről bármi tényszerűt is mondanék, előre kell bocsátanom, hogy nem közlök semmi eredetit, és remélhetőleg nem okozok meglepetést. Ez a szöveg, ez az arma virumque természetesen szintén nem eredeti. Majdnem szó szerinti idézet Sóni Pálnak, az Utunk volt főszerkesztőjének ún. tenkei beszédéből. Sóni Pál, aki melleleg

Bánffy bírálója és méltatója volt (pontosan: hol bírálója, hol méltatója), haddan a következőket mondotta az egybegyűlteknél egy irodalmi estén: „Itt vagyunk mindannyian Tenkén, és nem tagadom, hogy fáradtak vagyunk. Mindazonáltal nem mondunk majd semmi eredetit, és remélhetőleg nem fogunk meglepetést okozni.” A tenkei beszéd után a szünetben többen odajárultunk a szónokhoz, és ki-ki vérmérséklete szerint kérte vagy követelte, hogy magyarázza meg dodonai szövegét. „Pali, tulajdonképpen mit akartál mondani?” — faggatták, akiknek még volt ehhez lelkierejük. Sóni Pál a messzeségbe bámult, titokzatosan mosolygott, és minden egyes interpellációra azt felelte: „Én sem tudom.”

A különbség mindössze annyi, hogy én tudom, mit akartam mondani. Egyszerűen a Bánffy-kérdés lényegére utaltam, és — in medias res — az époszok hagyományainál maradtam. Mert ha azt mondom, hogy Bánffy Miklós a legnagyobb magyar író, majd ezt arra módosítom, hogy tulajdonképpen nem is volt író; csak azt ismétlem, amit már régen megírtak róla. De ha bölcsen megkeresem az arany középutat, azt is állítom, hogy hol író volt, hol pedig nem, akkor az Utunk egyik mindentudó marxista papkritikusának ítéletét szajkózom. Mert csak olyasmit fedezhetek föl, amit már előttem fölfedeztek, és bemutatnak. Mint mondjuk Tulpius doktor az anatómiaórán. Ha a jelkép értékű festmény emberi viszonyaira gondolunk, akkor világgossá lesz, hogy a doktor csak magyaráz, ismert tényeket közöl, míg a tulajdonképpeni fölfedezők az óra buzgó résztvevői. Tulpius doktor lényegében már oda se figyel az előadás fizikai tárgyára, mert tudja, hogy a halottnak nyilván nincs két szíve, és a mája helyén a mája van. A leendő doktorok azonban a nyilvánvaló tényekről sincsenek meggyőződve. Feszültség van a tartásukban és arcukon, nem is annyira azért, mert egy váratlan formájú szívre számítanak, hanem, mert számukra maga az emberi szív látványa is váratlan.

Természetesen ez a hasonlat sem igaz, mert Tulpius doktor előtt az élettelen test még titok lehet a maga egyediségében. De Bánffy műve (ma kétségtelenül élettelen műve) semmi olyat nem rejt — nem is rejthet —, amit a legilletékesebb szellemek meg ne vizsgáltak, föl ne boncoltak, le ne írtak volna. És tegyük hozzá, ha az illetékeseket és tudósokat félrevezette volna éppen a tudás hagyománya és az illetékeség szerepe, hát hozzászóltak szép számmal illetéktelenek és tudatlanok is, nehogy ilyenfajta tévedés is essék.

Vagyis itt vagyunk Tenkén, és mindazonáltal nem mondunk semmi eredetit. Mert mit is mondhatnánk — meglepőt és eredetit — egy olyan íróról, akiről a magyar irodalom egyik legnagyobb kritikus, Schöpflin Aladár írt bírálatot, és olyan lángelme érdemesített figyelmére, mint Ady Endre? Szerb Antal és Nagy Lajos — bár a trilógia ismeretében — méltatást vagy méltatlankodást közölt róla, a nagy marxista bíráló, Gaál Gábor hosszan körüldörmögte, a modern magyar történelem Szent György lovagja, Károlyi Mihály pedig két sorral kiiktatta a magyar írók seregéből. (Azért használom a Szent György-hasonlatot, mert az egyház Szent Györgyöt tiszteletben részesíti ugyan, de nem mint szentet, hanem mint a hívek lelkében élő legenda hősét; figyelembe véve, hogy ilyen személy valójában sohasem létezett.) Nagy István, ez a szenvedélyes proletár író egyetemi előadásokban ismertette és szidalmazta Bánffy trilógiáját. Ez nem elírás: Nagy István következetesen evvel az érzékletes szóval emlegette az Erdélyi Regényt. Talán mert ösztönösen és sejtélemmel ki akarta fejezni a szerkezet — és általában Bánffy művésze-

tének — zeneiségét. Az előbbieket mint tanú bizonyíthatom, lévén, hogy ezekben az ún. ellentmondásos időkben Nagy István mellett voltam tanársegéd. Bár ez talán tanúskodásom jogi értékét is megkérdőjelezi, fölhívom a figyelmet arra, hogy a XX. században igen gyakran így fest a tanú. A tanú, a tettes és az áldozat fogalma összemosódik, nem úgy, mint a biztonságosnak hitt Verne Gyula-i és Jókai Mór-i időkben. Ismerünk tettes-tanút, áldozat-tanút, sőt tettes-áldozatot is. Mert mit tett a tanú vagy az áldozat azalatt, amíg a bűntény lejátszódott? Csak egyszerűen megfigyeléseket végzett, mint egy antarktisi meteorológus? Vagy amíg agyonverték, egyetértően bólogatott? Általában és a mai közmegegyezés szerint az áldozat a cselekmény közben elpusztul, a tettes lelepleződik mint tettes, a tanú pedig el sem pusztul, és le sem lepleződik, de a tettes ellen vall. Nem erkölcsi nihilizmust hirdetek, csak századunk értelmi beszámíthatatlanságát. Nagy Istvánt egyébként — Bánffy szerepével ellentétben — egyértelműen az áldozatok közé sorolom.

Eddigélé az olvasó számára egy említésre méltó dolgot műveltem: az író Kisbánt polgári nevére emlegettem, és megfosztottam grófi címétől. Vagyis olyasmit tettem, ami sem a királynak, sem a császárnak nem állott jogában. Magyarán: jogbirtorlást követtem el. Azonban ez ellen nem kívánok védekezni. Az utóbbi hetven év folyamán a magyar olvasóknak számtalan jogbirtorlóval volt dolga.

Egyébként Balassa Bálint nevéhez sem teszik hozzá az irodalomtörténészek, hogy báró, azt pedig pláne nem, hogy Gyarmathi és Kékkői. II. Rákóczi Ferenc felékesítése a hercegi címmel és a Rákóczi és Felsővadászi jelzővel pedig évszázadok óta káromlásnak vagy ízetlenségnek számítana, mint talmi üveggömbök a rózsák eleven kertjében. Ezek az üveggömbök magyar jobbágyok, és román, rutén és szlovák elnyomott parasztok nehéz léptei alatt törtek össze, mint értelmetlen és üres cicomák. Így Rákóczi Ferenc végül nem herceg, nem felsővadászi, nem is Ferenc, és nem is második. Csak egyszerűen: Rákóczi.

Talán itt rejtőzik a magyar nép legmélyebb demokratizmusa. Amely csak egyenlőket ismer, de az arra méltót fogalomná emeli.

A mi századunkban a bárói és grófi cím elváltozott, ízt kapott, mint a május elsejére kegyelemből osztott csirke, ha elfelejtik azonnal jégre tenni. Azok az arisztokraták, akiknek címük mellé vagyonuk is volt, de legnagyobb értéként lelkiismeretük tisztaságát őrizték, fölállozták vagyonukat a közösség céljaira. Mint Kemény János, akit az idősebb (nálam idősebb) romániai magyar írók egymás között csak Jánosként emlegettek. Kacsó Sándor, aki az Irodalmi Kiadónál főnököm volt, előttem is csak így nevezte: János elküldte a kéziratát. Nekem illett tudnom, hogy Kemény Jánosról van szó. De ha megkérdem: és milyen a János kézírata? Kacsó Sándor nagyot nézett volna. Mint olyanra, aki elemi szinten neveletlen. Ezért írta Dsida Jenő a 30-as évek közepe táján: „S Kemény János! . . . A térképen keresztrel jelölik majd, hol áll a vécsi vár s tanítják: itt volt az erdélyi Keszthely és fényt vetett az elborult, sívár világba. (Kérlek, János, ne neheztelj, ha ideírom, amit egy szikár vén szakély mondott rád a faluvégen: »Báró ugyan, de abbahagyta régen.«)”

Bánffy Miklós kétségtelenül nem hagyta abba a grófságot, nagyúr volt, tiszteletet adó, tiszteletet parancsoló, közvetlen is, hűvös is, és amint mondják, hol kiszámítottan tékozló, hol pedig ösztönösen krajcáros, mint egy hóstáti piacos ember.

Bánffy néven hajlandó volt a pokolba jutni, amiben nyilván nem hitt. De ha hitt, akkor biztos volt benne, hogy Lucifer avval fogadja majd: Örülünk, hogy megérkezett, kegyelmes uram. (Mint gróf méltóságos volt, mint volt külügyminiszter, kegyelmes. Ezt az ördög is tudta.) Kisbán néven akart üdvözülni, mert azt gyanította: a világ nem éppen olyan bárgyú tréfa, amilyennek látszik. Éppen ezért igazságra törekedett, de titokban félt, hogy ez az egy még neki sem sikerülhet. Így rettegett az örök időkhöz tartó itélettől, amelyben valami szörnyű dolog történik vele: összetévesztik egy zsellérral, egy kalap alá veszik egy keleties arcú Spartacus-felkelővel, vagy a gyehennai levélkézbesítők visszavonhatatlanul bácsinak szólítják. Bizonyára nagyon meghatódott, amikor Pestről fölszállt Szent Péter elé, aki szelíden beinvitálta: „Lépjen át a kapun, jó lélek, hiszen az igazság írója volt!” Meghatottsága nyilván nem a mennyországnak szólt, mert abból elég sok ízelítőt kapott a földön. Hanem annak, hogy valaki — akár zsidó halász, akár őskeresztény apostol — váratlanul jónak is, léleknek is nevezi, hiszen ez volt az, amit még a bulgár cár sem adott meg neki.

Bánffy Miklós eredménytelenül vívódott főúri helyzetével, rendkívüli okosságával párbajra hívta az arisztokráciát; de ezt olyan fölényrel művelte, hogy a plebejusok vették föl mindig a kesztyűt. Íme, egy gróf, aki még a grófokat is megveti. Úgy provokálta a világot, mint a nappali fényben pislogó uhu a civil madarakat.

Végül is át kell törnünk az élet tényeinek szorosán, hisz ő is áttört írói nivoltáival.

Forradalmak és társadalommérnöki korszakok idején, amikor egy avatatlán és éppen ezért nem egészen hozzáértő Imhotep adja a tanácsokat, Cezer pedig minden gátlás nélkül megvalósítja, ott az örökölt nemesség általában büntetendő, sőt hivatalból üldözendő cselekmények halmaza. Márpedig Bánffyhoz egyfolytában közeledett ez a társadalommérnöki világ, melynek matematikusai több tizedespontot tévedtek, mint Gulliver szögmérős szabói.

Amikor a kommunista forradalom megakadályozására — éppen Károlyi Mihály rokoni és olyan-amilyen baráti segítségével — Svédország felé indul, mindenütt Spartacus harcosaiba ütközik. Már-már azt hisszük, hogy ő robantja ki városonként a forradalmat.

De van itt valami megdöbbentő. Bár a forradalom megakadályozásáért utazna Stockholmba (Miért éppen Stockholmba? Ilyesmiket csak egy konfidens tiszt szolga kérdezhet a kapitánytól), és pontosan tudja, mit jelent számára a forradalom: úgy élvezi, mint egy különleges lóversenyt, ami valahogyan agyaggalamblövéssel is egybe van kötve, bár a rosszul öltözött és teljesen egyforma embereknek fogalmuk sincs az agyaggalamb-lövészet szabályairól. Így össze-vissza lövöldöznek, de németek lévén, szigorúan betartanak egy órarendet. Bánffy élvezi azt a történelmet, amit teljességgel idegen személyek alkotnak. Nyilván: rosszul.

Ebben a veszélyben tűnik föl leginkább finom (vagy inkább szilfid) humora.

Lelepleződik előttünk. Nem mint reakciós főúr — bár mellékesen az is —, de mint reneszánsz lélek, művész és kalandor, diplomata, úrlovas, kém, valamint naplóíró, aki azért nem öl és nem hamiskártyázik, mert ezek ki-mondottan visszataszító, izléstelen cselekedetek.

Cs. Szabó László, akiben a nagy plebejusi író együtt lakott az erkölcsi

lénnyel, nem közönségesen háborog, amikor Bánffy eme visszaemlékezését olvassa. Nyeglének tartja. Megteremtettézi. Aki tréfálkozik Kharónnal és Orcusszal. A legszörnyűbbet mondja, ami Bánffynak mondható: ez nem illik.

Bánffy főúri mivolta olyan tény, amit tudomásul kell vennünk. Állapot, művelődési szint, jogok és kötelességek gordiuszi csomója, persze, ezek nem polgári jogok és kötelességek. Egy igazi arisztokratának joga van szövetkezetet szervezni, vagy meghatározott időben pipát faragni. Viszont kötelessége más arisztokraták névnapjain megjeleni és vadászni. Zongorázhat vagy zenét is szerezhet, de otthon. Ha nyilvános koncertet adna belépőjeggyel, akkor viszont valami rettenetes baj következne: talán megjelenne két tekintélyes rokon, és szó nélkül elvinné a kifaragott pipákat meg a pipafaragó késeket, ami csak a megtorlás kezdete. Viszont, ha érdeklődünk, ki is a két tekintélyes rokon, akkor még különösebb összefüggések derülhetnek ki. Azon kívül, hogy mindketten a tékozló gróf unokatestvérei, egymásnak sógorai is, Dueró és Ebró grófnők lévén, akik közül az első a pipafaragó gróf nagynénje, a második viszont a későn másodsor nősült nagyatyjának özvegye, vagyis a könnyelműségében koncertező főúr tulajdonképpen mostoha nagyanyja, de harmadik féltestvérének húga is, Guadiána grófnő házasságából. Ha tovább vizsgáljuk a családi összefüggéseket és rokoni szálakat, nem szabadulhatunk attól a kényszerképzettől, hogy egy távol-keleti misztériumjátékba keveredtünk, amelyben minden szereplőt társadalmi, vallási vagy politikai okokból Kinnek hívnak. Most értékelhetjük igazán a hajdani osztrák csendőr fölkiáltását, amikor egy ifjú utas úti levelét böngészve, így fejezte ki szívből jövő elismerését: „Ah, so jung und schon Jakabházy!”

Az anekdota azonban sötétebb árnyalatot kap, ha arra gondolunk, hogy ez a nagy család vagy kaszt intézte úgyszólván a magyar állam katonai vere-ségéig és összeomlásáig a belpolitikát és külpolitikát, ők választották meg a magyarság barátait, sőt ellenségeit, ők szolgáltatták a mintát a nemzetről a világnak, és ők tárgyaltak a különböző hatalmak képviselőivel, a nemzet egészének vélt vagy valódi érdekében. „Poincaré és Caillaux mellett sok más francia politikussal is tárgyaltam: így Paul Doumer szenátorral, Indokína kormányzójával, a francia nehézipar képviselőjével, továbbá André Tardieu-vel, a Le Temps külpolitikai szerkesztőjével és Georges Clémenceau-val.” Ez a vallomás különben nem Bánffytól származik, hanem közeli rokonától és politikai ellenfelétől, Károlyi Mihálytól. (*Hit, illúziók nélkül*, 65. old. Litván György fordítása.)

Ennek az arisztokrata háttérnek az ismerete nélkülözhetetlen a XX. század első felének megértéséhez — ezt vallja Károlyi Mihály is, de Károlyi véleménye szerint „nincs egyetlen magyar könyv vagy regény, amelyben ez a feudális milió becsületesen és objektíven lenne ábrázolva. A grófok nem voltak írók, és ha itt-ott mégis tollat ragadtak, és önmagukról írtak (mint például Bánffy Miklós), akkor teljesen hamis és szépített képet adtak világukról.” (Károlyi Mihály; *Hit, illúziók nélkül*, 10. old.)

Károlyi feltehetően elfogulatlanul ír, de végül is nem volt irodalomkritikus. Nem hiszem, hogy véleményében befolyásolta volna Bánffy ama negatív értékelése, amelyet az Erdélyi Regényben róla, mint politikusról alkotott. Ennek megfelelő Bánffy 1932-ben megjelent *Emlékeimből* c. kötetének Károlyi-portréja is. Bánffy nem vonja ugyan kétségbe Károlyi emberi tisztességét, de hozzáértését és politikai illetékességét erősen megkérdőjelezi.

(A következőkben a belső idézet az Est 1918. október 29. számából.) „A gyorsvonat befutott. Óriás éljenzés, ünneplés, a »nép vezérét« vállukra kapják, kézről kézre adják kinyújtott karokon. És Károlyi sorsára majdnem szimbolikus az, ami most következett. »A tömeg Károlyit nem a rendes kijárat felé vitte, hanem a raktárak felé. A lelkesült emberek csak később vették észre, hogy zsákutcába vitték Károlyi Mihályt. A Váci úttal párálel húzódó raktárak előtt voltak. Az itt levő magas vaskapu zárva volt.« Visszatérni lehetetlen. Át kell mászni rajta. Csak ő mászott át a kapu fölső vaslánczáin.» (Bánffy: *Emlékeim*, 40. old.)

Talán avval oldhatjuk föl — erkölcsileg kétségtelenül olcsón, sőt ingyenesen — az egymással feleselő szövegeket, hogy itt két közeli rokon nagy ambíciója, elhivatottsága és sikertelensége hadakozik egymással.

Móricz Zsigmond — aki ugyan szintén nem volt irodalomkritikus — az Erdélyi Regényt mélyen hitelesnek és megsemmisítően bírálónak fogadja el. Mi, akik nem vagyunk irodalomtörténészek, hajlunk arra a fölfogásra, hogy azért mégiscsak Móricz Zsigmondnak volt igaza. Ezt a részrehajlást be kell vallanunk. Valóban részrehajlóak és elfogultak vagyunk Móricz Zsigmond irányában. Különbözik egy regény hitelességét nem a benne szereplők véleménye alapján kell megítélnünk, hanem önmagában. Mert ha például Balzac művének igazságát Vautrintól akarta volna valaki megtudni, nincs kizárva, hogy a francia klasszikus félanalfabétának minősül.

A gróf, aki író — sok bírálót olyan zaklatott állapotba hozott, mint az anekdotabeli sakkozó kutya a kibiceket. Akik végül elégedetten veszik tudomásul, hogy a kutya elrontja a végjátékot, tehát nem is tud sakkozni. Ha a partit megnyeri, nyilván nem lettek volna képesek megküzdeni a jelenség belső ellentmondásával.

A gróf, aki regényt ír, de belezavarodik a jellemekbe, a cselekménybe és szerkezetbe: számíthatott volna az irodalmi közvélemény együttérzésére. Mert a gróf nyilván nem tud írni. De ha összefüggő képet alkot, mind az egészet, mind a részleteket kidolgozza, és végül valami lényegeset közöl a világról és a történelemtől: ez már meghaladta a képzeletet.

Bánffy regényét általában Abády Bálint és Uzdyné Milóth Adrienne szerelmi történetének nyilvánította sok bíráló, sőt volt olyan is, aki szerint a trilógia ún. házasságtörési regény, föltehetőleg mint a *Bauvaryné* és a *Karenina Anna*. A házasságtörési regény nyilván olyan regény, amelyben házasságtörés történik. Ennek a műfaji kategorizálásnak azonban van egy hibája: arra épít, hogy mindenki tudja, mi a házasságtörés, és úgyszólván senki sem tudja, mi a regény.

Bánffy regénye azonban nem felel meg az ilyen kategorizálásnak.

Bánffy regénye ugyanis tulajdonképpen — ha ebben az értelemben egyáltalán vizsgáljuk — a sikertelen házasságtörés regénye. Mert Abády és Adrienne valóban affelé haladnak vagy zuhannak, hogy Adrienne házasságot törjön, ez azonban lényegében nem sikerül, még a férj megőrülése és halála után sem. Sőt, éppen akkor szakítanak, amikor szerelmüknek nincs törvényes akadály. Mintegy az rajzolódik ki szemünk előtt, hogy egy gróf és egy grófné az osztályuk (kasztjuk) belső törvényei szerint akkor sem törhetnek házasságot, ha megvan bennük az ilyen irányú jó szándék, és véletlenül házasságot is törnek, a szó keresztény erkölcsi értelmében. De őket nem a keresztény erkölcs vezeti, hanem valamilyen fölfoghatatlan illem, fennkölttség

és a helyzetek és cselekedetek esztétikuma. A házasságtörés mint bűn, ebben a világban nem létezik, csak mint a becsületen esett férji sérelem. Uzdy Pál azonban a sérelem fölismerésekor nem eléggé örült ahhoz, hogy Abády Bálintot lelője, csak a hűlt helyére küld revolvergolyókat. Később pedig, amikor már eléggé örült, inkább matematikai kérdésekkel vívódik, és tébolyában alkotó értelmiséginek képzele magát. Egyébként Abády — aki valóban nagyon okos — magában azt hiszi, hogy Uzdy Pál valamiféle értelmiségi lett, és nagyon bonyolult matematikai kérdésekkel foglalkozik. Ez a nagyon nehéz matematikai kérdés nem más, mint a tizenkettes számrendszer, amit egyébként a babilóniai csillagászok használtak, sőt mi is használunk, a hónapok vagy az órák számlálásakor.

Abády tévedése abból származik, hogy rengeteget tud: nyelveket, történelmet, jogot (bár itt is majdnem beugratja egy tyúkprókátor), földrajzot, néprajzot, képzőművészetet, filozófiát — hiszen filozófiai tanulmányt is ír —, jó céllovó, igazi vadász, ért a gazdálkodáshoz, és kiváló lótenyésztő (egyébként úgyszólván mindenki az), különleges felfogása van az erkölcs dogmatikai eredetéről és az önmagukban létező esztétikai értékekről, csak éppen a matematikához nem ért. Ezért képzele, hogy az aerodinamikai kérdések olyan szögfüggvénytani kérdések, amelyek nemcsak lógnak a levegőben, de a levegőtől is teljesen függetlenek. Ez nem baj, senki sem tudhat mindent.

Jó gazda, saját lelkiismerete szerint felelős politikus, a magyar—román testvériség vagy megbékélés híve, Tisza következetes parlamenti támogatója — bár a román nép Tisza Istvánt nem úgy tartja számon, mint valódi támogatóját a nemzeti föl szabadulásban. Abády igazán hűséges barát, szereti édesanyját, tiszteli elődeit, lelkesedik dualista hazájáért, még Ferenc Ferdinánd köréhez tartozó, Abádyval rokonszenvező politikusokkal szemben is. Szerelmében szenvedélyes és kitartó, előre átéli hazájának összeomlását, javíthatatlan osztályának bukását, sőt a hajdani Európa népeinek eljövendő fájdalmait is. Íme, nem tudok szabadulni a gondolattól, hogy valamiféle gyászbeszédet mondok egy harmadosztályú temetésen, bár az arisztokráciához valami kimondottan gyémántos, a sötétben meg-megvillanó szöveg illenék.

De nincs jobb dolgom, minthogy elvont — és ezért általános — fogalmakra fordítsam le Bánffy eleven és elhithető képeit egy kétségtelenül kiváló, osztályának legjobb emberi tulajdonságával rendelkező erdélyi magyar arisztokrata személyiségéről.

Az Erdélyi Regény hősnője Milóth Adrienne, férjezett Uzdy Pálné, ragyogó szépségű, királynői tartású arisztokrata asszony. Az értelme is kitűnő, és nőiesen vonzó, bár ezt a csábos tulajdonságát tulajdonképpen fátyol alá kell rejtenie, mint az iszlám híveinél az asszonyi arcot. Bonyolult és az olvasó számára kiismerhetetlen lélek egy olyan belső erkölcsi renddel, amelyet talán maga alkotott, de nem a saját kényelmére és vágyainak hasonlatosságára. Fölfoghatatlan családi okokból megy férjhez Uzdy Pálhoz, talán azért, mert semmiféle vonzalmat nem érez irányában, ha ugyan nem az utálat ez a vonzalom. Bár Uzdy Pál eredetileg és monomániás, de ebben a házasságban a legépeszűbb, a világ és az emberek felé forduló személyiség is úgy gyűjtene a kényszerképzeteket, mint a lépkéket a ponkra tűzött háló. Így telik meg Uzdy esze és érzelmvilága mindenféle bogarakkal, feleségének meghitt és ellenállhatatlan utálatától. Néha már az a benyomásunk, hogy Kraft Ebbing Szexuál-patopszichológiájának latin szövegrészeit olvassuk, amelyekben a különböző helyekre elrejtett browning változott át az imádat tárgyává, fétissé.

Adrienne saját erkölcsi törvényei szerint hol titkolja, hol közli férjéhez való nem egyszerű kapcsolatát, férje nem férje, szeretője nem szeretője, és tulajdonképpen a leánya, Clémence nem a leánya. Clémence — illetve a kis Klémi — sem azért ragaszkodik hozzá, mert Adrienne az anyja, hanem hogy nagyanyját, az öreg Uzdynét bosszantsa. A gyermeki romlottságnak ez a fajtája már-már a meghatottság könnyeire számíthat az érzékeny olvasó részéről.

Adrienne, ez az uralkodónői szív és alkat, mindenekelőtt saját magán uralkodik, mégpedig felséges nyugalommal. Csak egy-egy szótlán gesztusa, állának előrevetése jelzi akarátát vagy belső feszültségét. Különösen fejlett ízlése van, ez határozza meg viselkedésének szertartásrendjét, az általa teremtettt élőképeket és helyzeteket. Nemcsak beszélni tud, de hallgatni is, hallgatása egy stílus és egy bölcsélet kifejezése.

Úgy tűnik, lelkének belső rendje, a szépséghez való vonzalma fúzi igazán mélyen Abády Bálinthoz. Bár azt állítja, hogy minden szépség hazugság. De várja szerelmének cáfolatát és vallomását: „Azt én nem hiszem. Ó, nem! Hogy a szépség csak hazugság volna az életben. Nem. Sőt azt hiszem, hogy ez az egyetlen örökös és el nem múlható érték a világon. A szándék szépsége. A tetté. Ez az, amit keresni lehet és kell. Minden más etikai tételnek sántít a védelme, ez az egy az, amely megáll minden érveléssel szemben, éppen mivelhogy nem cirkalmazható körül száraz érveléssel, és nem szorítható dogmák kalodájába.”

Ez a fejedelmi asszony, aki belső törvényének látszólagos önkénye szerint osztja kegyeit vagy tagadja meg váratlanul, elsősorban viselkedni akar, mert ennek a művészetnek a lángelméje. Amikor Abádyt királynőként kitünteti, ehhez egyszerűen királynőnek öltözik, vérvörös ruhába, a vértanúk, a bakók és az örömlányok jelképes színébe, fején koronával, rubintokkal ékesítve az aranyat. Ez az öltözék minden más asszonyon maskara volna, az ő testén azonban hiteles. Feketepárduc-mozdulatú, ónixsárga szemű vadászsztennő, fekete hajú Diána. A bőre elefántcsont színű — erről az olvasó, aki zavartan, nem illetékes szemlélőnek, sőt leleselkedőnek érzi magát, meggyőződhet a regény egyik legszebb és legköltőibb jelenetében, amikor ez a szépség szeretőjének szeme láttára meztelenül fürdik a havasi patak zuhatagában. „A vállán széjjel fröccsenő ár millió gyémántba szökik a keskeny napsugarba, és e pillanatban a háttérben szivárvány jelenik meg, mintha két keze között tartaná magosra.”

Így áll a fekete hajú Artemisz, mint valóság és jelenés, látvány és látomás. Tartani lehet tőle, hogy akik meglesik az istennőt, szarvasokká változnak, hogy utána vadászkutyák tépjék őket szét. Erosz uralkodik a kép fölött, Erosz fölött azonban Apolló. Ez a magyar irodalom egyik legerotikusabb és ugyanakkor legszellemibb epizódja, amely az írói képesség különleges sűrítésére vall, ahol a sugárzás már önmagát gerjeszti.

A fekete hajú Adrienne — akit Bánffy csak elvéve ír barnának — diadalmas nőiességével a szivárvány alatt áll, hogy ettől kezdve lelkében megváltozzék.

A csúcsponttól számítva távolodni kezd Abádytól, aki pedig már tervez, építésszelkel tárgyal, hogy kastélyát majd családi otthonná tegye. Adrienne-nek talán épp ezért kell vele szakítania. Nem szerelme hült ki, hanem lelkének benső törvényei így parancsolják. Ezek a benső törvények szigorúan arisztokratikusak, és nehezen követhetőek.

Arról van szó, hogy a kis Klémi vagy Clémence ezután kap tudóvész.

A továbbiakban meg fogjuk látni, hogy ez a tudóvész nem tartozik ugyan a jókor jött istencsapások közé, de az események törvénye szerint ennek így kellett történnie. Adrienne ugyanis választani kényszerül a kicsi és undok Clémence és Abády megszületendő gyermekei között — mire a grófnő a kis Klémit választja. Választása magasztos és törvényszerű, bár civil ésszel nehezen követhető. Mert ha valaki az eugenetikát ilyen keményen gyakorolja, akkor nem érthető, hogy előzőleg miért ment feleségül egy olyan örülthöz, akinek a családjában még propagandacélokra sem akad egyetlen épeszű.

Természetesen rossz és közönséges ez a megállapítás. El kell fogadnunk, hogy Adrienne most így gondolkodik, és kényszerűt érez a választásra beteg leánya és egészséges szeretője között.

Bár a grófnő a jövő antinómiáival úgy vívódik, hogy multhatatlanul belekeveredik a kisködmön meséjének baljós föltevéseibe. Amikor is az eladó leányt megkéri egy legény, mire a leányt leszalajtják borért. És amint a leendő menyasszony a hordó mellett megpillantja a nagy káposztanyomó követ a falnak támasztva, bánatában zokogni kezd. Mert ha férjhez megy, és születik egy fia, azután a vásárban ködmönt vesz neki, és a fiúcska lemegy a pincébe, és addig ugrándozik, amíg a káposztáskő agyonüti: akkor nem lehet tudni, kire marad a kisködmön.

A nép szemlélete bármilyen eredeti is, nem a semmiből teremtett, hanem azt sűrítette mesévé, amit sokszor látott, hallott vagy tapasztalt. Magában vagy a világban, vagy az urak különös eszejárásában. A népmesék régóta ismétlődő alaphelyzetek képei, nemegyszer történelmi példabeszédek dióhéjban, ad usum delphini.

Ezek a bölcs szövegek nemcsak a múlttól vullanak, de szinte jóserejük van: mert például a Farkas-barkas jajj be szép, nyulam-bulam, jajj be rút meséjét éveken át Kelet-Európa politikusai harcos beszédekké költötték át, sőt megvalósítani igyekeztek. A Farkas-barkas meséjét hívták utólag kevésbé ihető kifejezéssel szalámipolitikának. Ahogyan a kelet-európai diktatúrák is valamiképpen a kiscömböc történetét utánozzák, véletlenül vagy programszerűen. Mert amikor a padlásra fölakasztott, véres ázalékkal töltött disznóhólyag bekapja a legényt, a gazdasszonyt és gazdát, majd legurul, és elnyeli az aratókat, a csordát, a kondát, a ménest, az egész falut, sőt a katonaságot is, a gömböc olyan hatalommá nő, amely már emberfölöttinek tűnik. Ilyenkor kerül valahonnét elő a kis kanász, aki a mindent elnyelő óriás és véres Valamit közönséges disznósággá egyszerűsíti a bugylibicskájával.

A kisködmön logikáját vagy a nép tanulta Milóth Adrienne-től, vagy Milóth Adrienne tanulta a néptől. Adrienne ezt a helyzetet tragikusnak tekinti, elhatározását önzetlennek, hőiesen lemondónak. El kell hinnünk neki. Döntése természetéből, lelkének legbensejéből, személyiségének lényegéből születik. Mert ő *ilyen*, attól Milóth Adrienne, hogy előkelően föláldozza szerelmét. Még akkor is, ha ez nem egészen meggyőző, mert senki sem kényszeríti választásra. Végül is nem nekünk kell választanunk, hanem ennek az istennőnek, Artemisznek. Hisz éppen attól Artemisz, hogy nem tud egyszerre kétféleképpen helytállani, hitelességét éppen a mi értetlenségünk bizonyítja. Mi ugyanis nem tudunk úgy gondolkodni, mint az Olimposz lakói, lévén, hogy csak emberek vagyunk.

Inkább az a kérdés, hogy Clémence betegsége a regény belső törvényeinek megfelelően milyen szűkségszerűség következménye. A kis Klemi halálos betegsége valójában egy titkos ragályból származik. Ez a ragály nem olyan fajta,

mint a fekete himlő vagy a pestis, hogy rendre mindenki fekete himlőt vagy pestist kap, egyesek kigyógyulnak, mások nem. Inkább a szerzett immunhiányhoz, az AIDS-hez hasonlít, mint annak század eleji erdélyi, arisztokrata változata. Tehát van, aki orrvérzést kap tőle, van, aki vakbélgyulladást, mások egyik pillanatról a másikra mumpszban betegednek meg, és hirtelen meg is halnak. De van, aki csak váratlanul inni kezd, és beleesik a Csörsz Árkába vagy a Malomárokba, esetleg a Földközi-tengerbe. De akad, aki minden látható ok nélkül öngyilkos lesz, míg egy másik falura költözik, hanyatt fekszik, és addig néz valamit — a plafont, egy szép cigányleányt vagy Indonézia hajóstérképét —, amíg csuklani kezd, fölakad a szeme, és kileheli lelkét.

Ezekben a halálnemekben nincs az a mesterdetektív vagy szakorvos, aki fölfedezhetne valami közöset, és gyaníthatná a tettetést vagy az okot. Csak annyi látható, hogy az áldozatok mind erdélyiek, mind magyarok, és mind arisztokraták. Első és galád feltételezésünk szerint az író ezúton ritkítja meg hőseit, hogy a járatlan olvasó is eligazodjék a maradékban.

Ez a feltételezés frivol. Ezekre a regényhősökre, akik a regényben is, az életben is álhősök, nem az írónak nincs szüksége többé, hanem a történelemnek. Olyan történelemalkotó személyekről van tehát szó, akiknek a kezéből kiesett a történelem. Ezek tulajdonképpen állástalan miniszterek, elbocsátott főispánok, munkaközvetítőre szoruló tábornookok. Egy osztály, amelyet a XX. század könyörtelenül nyugdíjba fog küldeni. Akkor is, ha semmihez sem értenek, akkor is, ha mindenhez értenek egy kicsit.

Az egyik Lhászában járt, jól ismeri a dalai lámát és Tibetet, viszont, hogyha ebből az ismeretanyagból teremteni akarna valamit, akkor Lhászában kellett volna maradnia, és nem hazatérnie. Nem azért, mert a buddhizmus nem az emberiség nagy kultúrkinccse, hanem azért, mert a magyarság a saját kultúrkinccseihez sem nagyon jutott el a XX. század első évtizedében.

Kendy Dánielt, aki hosszú ideig a Monarchia franciaországi attaséja volt, mint előkelő urat, szeladont, „Le Comte Candis” néven ismerték a párizsi szalonokban: de hazajött Erdélybe, egyfolytában iszik, és úgy okádik, mint egy vízipuska vagy egy szökőkút. Amikor Gaston d'Orléans Comte d'Eu Kolozsváron időzik, hogy párbajjellenes gondolatait közölje, Dani gróf eléje tántorog, és jóformán a nevét sem tudja megmondani. (Egyébként Gaston d'Orléans Comte d'Eu a kis Larousse-ban szerepel mint frondőr, aki Richelieu és Mazarin ellen föllázadt. Nem hiszem, hogy a Fronde után Kolozsvárra menekült volna. Talán ő egy másik Gaston d'Orléans Comte d'Eu lehet. Ki tudja?)

Kadacsay Gazi báró, aki kedves és jóindulatú magánember, műveletlennek, „szamách”-nak érzi magát. Tulajdonképpen nem tudom, miért. Végül is, mire kellene neki a műveltség? A lótenyésztéshez? De hiszen ahhoz kitűnően ért. Nem kíván megnőszülni, mert akit feleségül vehetne — nem látom be, hogy miért kell neki úgy választania feleséget, mint Ádám apánknak —, tehát a szóba jöhető grófkisasszony „egy közönséges liba”. Gazi báró pedig nem akarja, hogy utódai műveletlenek, „libák” vagy „szamachak” legyenek. Ezért gondoskodik unokaöccsei neveltetéséről, a lovailól — kedvenc hátsólovát a lóértő Abádynak ajándékozza —, azután sztrichninnel megmérgezi magát. Vagyis rajta is kitört az erdélyi arisztokrácia szerzett immunbetegsége. Gazi báró egyébként kedves ember, humora is van, van benne bölcsesség. De ha ez mind hiányoznék, akkor sem gúnyolódhatnánk a halálán, hiszen ez az emberi sors káromlása, sőt istenkáromlás volna. Egyszerűen tudomásul kell

vennünk — hogy ez a különleges erdélyi AIDS újabb áldozatot ragadott el az élők sorából. És ha a váratlan veszteségek közé, az eltávozandókhoz számítjuk végül Abády Bálintot is, akkor képet alkotunk a pusztulás méreteiről.

Bánffy regénye ugyanis nem egyéni tragédiákról szól, hanem az arisztokrácia és a történelmi magyar állam belső összeomlásáról. Az uralkodó osztály fölhalmozott adósságáról, amelyet végül a magyar nép örököl, kiegyenlítés céljából. Lényegében ez a *tragédia*. Azt a bizarr helyzetet, amelybe a magyarság egésze került, az öntudatos, szerény és nagyon tisztességes Timisán Aurél fogalmazza meg: „Az ember néha azt hihetné, hogy a sors valami gonosz humorral intézi az emberek dolgát. Szegény főherceget szlávok ölik meg, éppen azok a szlávok, akiket ő pártolt legjobban, és naggyá akart tenni! Nem furcsa ez? És most a magyarok háborúba mennek, hogy megbosszulják annak a halálát, akit mindig utáltak! Rettenetesen furcsa!”

Persze ez a különös helyzet: következmény. A történelmi Magyarország ítélete már megfogalmazódott a múlt század végétől, a világháború ezt az ítéletet csak végrehajtotta. Bánffy műve ezt világosan kifejezi. Az arisztokrácia, nagy és korszerűtlen műveltségével, előkelő helyzetével és a valóság teljes félreismerésével, előkelő helyzetével és a etaoih snrdlu cmfwyp vbgkqj xzöü félreismerésével; önmagával sem tud mit kezdeni. A nagyúri illem és a züllöttség között hányódik, amikor sem a gesztusaira, sem vétkes könnyelműségére nincs semmi szükség. Végül is a nép nem köteles fönntartani azt, ami a nép teljes tagadása. Az arisztokrácia — a külső muszájból — előkelő gesztusokkal próbálja kitüntetni azokat, akikről minden vagyonuk és hatalmuk származott. De ezek nem érezték kitüntetve magukat. Ahogy a kigyófogó anekdota bukaresti írója is hiába integetett a parasztoknak a vonatablakból, lelkesen kiáltozva, hogy „Bonjour, popor!”

Bánffy trilógiájának címei: *Megszámláltattál... — ... És hijával találtattál... — Darabokra szaggattatol* — kifejezik az író szándékát és szemléletét, de nem a nagy igényű körkép valódi tagolódását. Mert végig folyik a megszámláltatás, a lelkek hijával találtatása és a széjjelszaggattatás. Abády ebbe a történelmi folyamatba akkor sem tudna közbeavatkozni, ha nem szövetkezetet szervezne, nem a mócok kifosztását próbálná megakadályozni, és nem csak a Parlamentben igyekeznék lelkiismerete szerint helytállni, hanem ő lenne maga a Mindenható. Mert evvel a történelmi szemlélettel az új Magyarország megteremtése, modernizálása, demokratizálása eleve nem sikerülhet. Az elvakult magyar politikai vezetés megoldhatatlan dilemma előtt áll: vagy egy Ferenc Ferdinánd alkatú Habsburg szervezi át a Monarchiát, és akkor Magyarország látszólagos önállósága is megszűnik, vagy Európa demokráciái kényszerítik ki az államalakulat modernizálását, és akkor az elnyomott nemzetiségek szükségképpen elszakadnak.

A művelt és eszes arisztokratáknak ebben a történelmi véghelyzetben nincs mit kezdeniük sem a műveltségükkel, sem az eszükkel. A gyöngé jellemeik ezért züllenek el, vagy nézik a plafont, az erős lelkek pedig bármihez fognak, a közéletben, a gazdaságban, sőt a magánéletükben is: semmi sem sikerülhet.

A megszámláltatott, hijával találtatott és majd darabokra szaggatott kaszthoz tartozik Abády Bálint is. Minden erényével, jó szándékával és okosságával. Aki rossz vonaton ül, hiába ül rajta ellenkező irányban, legfennebb a postakocsira küzdheti át magát, de hősi fáradozásaiban is egyre távolodik

valódi céljától. Abády egy negatív társadalmi közösség pozitív hőse. Éppen rajta látható leginkább, hogy az arisztokrácia többé semmiféle emberi értéket nem teremthet. Természetesen: mint osztály. Mert számos volt arisztokrata — aki a báróságot abbahagyta — emberi értéket alkotott a tudományban, művészetben, a tisztességes munkában. Ezért volt különösen barbár és esztelen az a politika, amely az arisztokráciát egyes személyeiben akarta megsemmisíteni.

Abády Bálint természetesen nem azonos az íróval. Ezt Bánffy a regény szövegében is kifejezi: az egyik parlamenti epizódban Abády mellett egy pillanatra föltűnik maga Bánffy Miklós, a saját nevének. Ennek a cselekmény szempontjából teljesen mellékes mozzanatnak csak az a szerepe, hogy a szerző és a főszereplő azonosságát egyértelműen megcáfolja. Ahogy Athénben, a *Felhők* előadásán a valóságos Szókratész némán a vígjátékbeli Szókratész mellé áll, hogy megtagadja a bölcs az okoskodó szofistát.

Ez a gesztus pusztán arra való, hogy a trilógiát ne tekintsük kulcsregénynek, ne nyomozunk Adrienne vagy például Gereöffy László valóságos kiléte után. Egyébként nem is tudok róla, hogy bárki — erdélyi pletykaantológia-készítő vagy revolver-újságíró — ilyen irányú érdeklődést mutatott volna. Bár a regény színhelyeit ma is bejárhatjuk, megtalálhatjuk a kastélyokat, a kaszinó volt épületét, a Malomárok hídját vagy Uzdy Pál föltételezett villáját. De a szereplők nyomára, valódi emlékeire sehol sem lelhetünk, még a mendemondák olyan gazdag kincsesbányájában sem, mint a kolozsváriak emlékezete, amely mélyebb, mint az idő kútja.

Sajnálatosnak tartom, hogy Károlyi Mihály, ez az igazságra törekvő szellem, nem figyelt föl Bánffy Miklós odavetett, de egyáltalán nem mellékes mondatára. És úgy tüntette föl, mintha Bánffy önmagáról írt volna. Károlyi Mihálynak joga volt ahhoz, hogy Bánffyt rossz írónak vagy írástudatlannak minősítse: nyilván ez volt a véleménye. Azt azonban Károlyi Mihálynak sem volt szabad — nem illet — kijelentenie, hogy Bánffy nem osztályának típusairól ír, hanem valóságos személyekről. Evvel ugyanis már nem írói mivoltát kérdőjelezi meg, hanem a regényt a polgári becsületsértés egyszerű bűnjelének nyilvánítja, és a bírálók asztaláról átutalja az illetékes törvényszékhez.

Persze, van itt enyhítő körülmény: Bánffy történelmi személyekről is ír; amikor a magyar Parlamentet ábrázolja, az nyilván nem más, mint a magyar Parlament: tehát Tisza István valóban Tisza István, sőt Károlyi Mihály is Károlyi Mihály. De ebből nem szabad visszakövetkeztetni a regény szereplőire általában, és kutatni, hogy személy szerint ki volt Ladossa Júlia, aki elszökött a gyermekétől, ki volt Pityu gróf, aki Albákból titokban pálinkát hozott a Piatra Tilharilor aljába, mert a delirium tremens környékezte, és az is értelmetlen kérdés, hogy a hozományvadász Wickwick Egon kivel azonosítható. Ezek a kérdések hiábavalóak, mintha — mondjuk — Chabert ezredes valódi nevét tudakolnánk. Egyébként jó néhány évvel ezelőtt Molnár Ferenc Nemecekje is jelentkezett az úttörők között, és a *Pál utcai fiúkat* dedikálta. Nyilván joggal, hiszen ő is járt iskolába, éppen ott tanulta meg a nevét leírni.

Károlyi mérges tuskéi Bánffy polgári tisztessége irányába talán abból is sarjadnak, hogy Károlyi általában szereti az emlékezés rózsáit tövisekkel kiteljesíteni. Tildy Zoltán például kisszerű vidéki pap, Kun Béla — aki nem kisszerű és nem kálvinista pap — zsidó fájára jellemzően érzélgős. De még

Nagy Ferenc is, aki Károlyi szerint nagyformátumú politikus, megkapja epitheton ornansként a borbélysegéd címet.

Tisztelnünk kell Károlyi elutasító véleményét az író Bánffyval szemben, de nem fogadhatjuk el a megállapítást, hogy Bánffy önmagáról ír. Bánffy ugyanis izzig-vérig művész volt, képtelen lett volna csak önmagáról írni. Károlyi téved, amikor Bánffyt egyszerűen tollat ragadó grófnak mondja. De amikor pletykává és magánügygé degradálja a hatalmas körképet, akkor a jó-hiszemősége is kérdéssé válik még az olyan illetéktelen — és az illetéktelenségét hivatalos papírral igazolni tudó — Bánffy-szakértő előtt is, mint a jelen sorok írója.

Bánffy elhivatott mivoltát, azt, hogy művében — és műveiben — „numen adest”, sokan kétségbe vonták, főképpen a demokraták oldaláról. Éppen ezért hadd idézzem tanúként a romániai magyar irodalom egyik legkövetkezetesebb demokratáját, Kacsó Sándort, akit népi demokratának mondanék, ha ez a szóösszvér nem volna meddő és zagyva tautológia, és nem változott volna időközben valami áporodott szagú csalétekké, mint a veresre főzendő rákok számára a bűdös máj. Kacsó Sándor, akit tehát csak a demokrata jelző illet, és aki idegenkedett a Bánffyval való találkozástól is, mert mindaddig senkit sem szólított kegyelmes úrnak, a következőket mondotta: „Nem úr! dilettáns! Nem tartottuk annak. Bánffynak voltak nagyon komoly művei, és nagyon komoly irodalmi hozzáállása a dolgokhoz. Bánffy eredendően művészlélek volt. Éspedig nemcsak irodalomban, hanem rajzban is, grafikában is.” Sohasem felejttem el, egyszer találkoztam egy barátommal, aki Bánffyt így jellemezte: „Mindig félek veled beszélgetni, mert az a gyanúm, hogy mikor velem beszélget, és szépen a szemembe néz és mosolyog, mögöttem az én karikatúrámot látja már.” (Huszár Sándor: Sorsom emlékezete, 85. old.) Hasonló vallomást még tudnék idézni.

Bánffy regénye nemcsak nagy vállalkozás, hanem nagy beteljesítés is, mélységesen artisttikus; egészében tökéletesen szerkesztett. Az első oldalak, melyeken kocsik robognak a vendégségbe igyekvő arisztokratákkal — Abády Bálinttal is —, a régi időkből poroznak elő, leszorítják az útról a szekerező székelyeket, és átváltoznak valami fata morgánává, amelyben a képek a levegőbe emelkednek, és a fejük tetejére állnak. Ugyanígy a befejezés is úton találja a főhőst, gépkocsin, amelynek hűtővize fölforrt, és a sofőr a Feleki tető aljába indult, ahol kutat találhat. Abády Bálint pedig gyalog sétál a tetőre, ahonnan látható egész Kolozsvár; Abády eközben pedig búcsúzik. A békés várostól, a régi világtól, egyéni ambícióitól és — a múlttal együtt — a jövőtől is. Már tisztí egyenruhában van, a láthatár mögött Európa hadseregei vonulnak a jövő frontok, a pusztulás és pusztítás felé, amelyet a történelmi osztályok és a történelmi Magyarország még a valószínűtlen *katonai győzelem esetén sem élhet túl*. Megcsillanó remények és füstbe ment remények, beszédes anekdoták, sorsok, szenvedélyek, közönyös lelkek ügyefogyott cselekedetei, intrikák, szerelmek és barátságok, eszmélkedések és visszazuhanások a közös eszméletlenségbe, szép asszonyok vágyai, udvarló lovagok széptevései, kártyacsaták, ebédek és vadászatok, a züllés felé támoalgó jellemek, érdekek és érdekházasságok, családi és politikai cselvetések, és mindezek megghiúsulása: ebből fonódik össze a sokszínű cselekmény. Szép ez az élet, de senki sem tudja átélni a szépségét, inkább sárral, mocsokkal, hazugsággal kenik be arcukat és jellemüket.

A részletek is szinte zenei szerkezetet mutatnak, motívumok indulnak teljes erővel, majd halkán visszatérnek, hogy végül szomorú vagy komikus hangzatokká váljanak.

Alakjainak rajzai kifejezőek, határozottak és szemléletesen tűnnek föl az olvasó előtt. A jellemeik — mondhatni — képzőművészi eszközökkel készültek, beidegzéseik és szokásaik vannak, ízlésüket vagy ízlésük hiányát öltözékeik is jelzik, vagy gondolatuk, némelyiknek rögeszméje vagy vesszőparipája, ismerik a jó modor szabályait, az erkölcs normáit kevésbé, excentrikusak, könnyelműek, egyszerre nagyvonalúak és kisszerűek: arisztokraták.

Bánffy stílusa hűvös, pontos, majdnem hogy rideg, szeret részletezni, leírni, feszes szövegeibe erdélyi ízeket, sőt tájszavakat kever, szereti a néma gesztusokat vagy a jelentős ceremóniákat, fontossága van a látszólag közömbös mondatnak, amelyben egy gróf vagy egy grófné valami újat vagy megrendítőt fejez ki, ami pusztán a körülmények miatt új, amikor csak annyit kérdez az idősebb a fiatalabtól, hogy „hát itt vagy”, „hogyan érzed, drágám, magadat” vagy „holnap mit csinálsz”, de ezen felül mély jelentése van egy pillantásnak, pláne egy megszólításnak, nem is szólva arról, ha valakit nem ebbe a sarokba invitálnak, hanem abba, leültetnek és melléje ülnek, felállnak, ha a kitüntetett is föláll — mindezeket a kozmikus jelentőségű pipiskedéseket megszoktuk és méltányoljuk Saint Simon hercegnél. Végül is Bánffy végig úgyszólván arisztokratákról ír, szokásaik mély ismeretében.

Nagy Lajos mindebben egzotikus néprajzi képsorozatokat lát, vitriolos gúnnyal. De ezt a gúnyt kissé tompítanunk kell, lévén, hogy ezek a társadalmi szokások, egzotikus pukedlik, rituális mosdások és öltözködések élő, de pusztulásra ítélt személyekhez és sorsokhoz tartoznak. Bánffy előszeretettel festi a kertet vagy inkább a kastély parkját, a díszcserjéket, ritka fákat, ezeket a szemnek tetsző, de szintén arisztokratikus növényi társulások vagy társítások, melyeknek az alakításán a kastély úrnőinek nemzedékei serénykedtek, természetesen a hűségesebb kertészek kezét használva eszközül.

Az erdélyi tájat, annak szépségét avatottan festi le. Mégpedig nemcsak a havast, hisz annak regényességét, megejtő különösségét sokan leírták. De Bánffy az olyan vidékek varázsát is megjeleníti, amelyeket előtte úgyszólván senki sem méltatott figyelemre, legfennebb romániai festők használták képeiken szürkészöld háttérnek. Ez a táj a mezőség, fátlan dombjaival, rideg fűvével: a domboldalakon — úgy mondják — csak acélfogú és nehézségtől nem riadozó juhok képesek legelni, erdélyi helytállással. Ezek a halmok Magyarországon talán hegyekké avanszálnának, egyik Sashegy lenne, a szomszédja Villámhívó, a harmadik talán Keselyűvijjogató. Bánffy szépnek és szelídnek írja le (vagy át) ezeket a kiemelkedéseket, fakó füveikkel, a följük boruló, többnyire szürke éggel. Az író erdőt is megpillant az aljban vagy a halmok közötti hajlatban, lent gyümölcsösöket lát és láttat, ribizlibokrokot, méhest: emberi tájat. Ennek igazi előnye — szemben a havassal —, hogy nem a turistáknak nyújt élményt, hanem az ott élők számára.

Íme, ezek az elemek tűnnek föl ma is Bánffy trilógiájában, jelentősen és olvasmányosan. Egyesek különben olvasmányosságát is kifogásolták.

Az Erdélyi Regény sorsa eléggé mostoha volt. Kevesen értékelték igazán, inkább a gróf szemléletét vagy dilettantizmusát keresték és lelték meg benne. Bányai László méltatta ugyan Bánffyt, de csak mint tisztességes — bár polgári — politikust: noha az is volt. Méliusz József az íróért állt ki,

és bár részleteit sehogyan sem értékelte, javasolta a kiadását. Eredménytelenül. Balogh Edgár, akit a romániai magyarok közül sokan szentnek vagy szent lénynek neveznek, hangot adott az író iránti vonzalmának, és bár szent lényhez illendően gyakran elfeküdt pihenni a villamossíneken, nem kis zavart és akadályt idézve elő, a Bánffy-mű kérdésében csak álldogálásával okozott közlekedési fennakadást, amiért sokan hálásak neki, hiszen ennél nagyobb bajt is okozhatott volna.

Bánffy műve az egész magyar irodalom számára érték. Talán az a legnagyobb gyöngéje, hogy magyarul írták. Így senki sem akarja például magyarra fordítani. Egyesek — a jó ügy érdekében — Bánffyt népi haladó politikusnak, radikális demokratának akarják újrafeszíteni. Mindez nem igaz. Bánffy haladásellenes politikus volt, de a való igazság jelentős írója.

Demokrata mivoltát avval is bizonyítani akarják, hogy a meginduló *Utunk* című lapban is írt, sőt rovatot vezetett. El nem tudom képzelni, hogy — nemcsak Bánffy, hanem Bánffy elvi pályatársainak elég durva bírálója — Gaál Gábor, miként bírta rá az önérzetes nagyurat, hogy az *Utunk* számára dolgozzék. És nem tudom azt sem, miféle érvekkel bírta reá Bánffy az indulatos Gaál Gábort, aki meggyőződéses kommunista volt, hogy az író „Beszéljünk Semmit” című rovatát közölje. Az írások egyébként megfeleltek a rovatcímnek. Ez a sorozat hamarosan abamaradt. Vagy mert Bánffy nem tudott tartósan semmit mondani, vagy mert látta, hogy akkor is közlik, ha semmit sem mond.

A negyvenes évek végén hagyta el végképp szeretett városát, Kolozsvárt, és Pestre utazott, hogy ott a nyomorban és az ismeretlenségben meghúzódjék. És csak hamvai térjenek majd Házsongárdba. Kevesen kísérték ki a kolozsvári állomásra, de ott volt Kelemen Lajos is, a nagy erdélyi történész. Kelemen Lajos nem szerette Bánffyt, ismerte őseinek hibáit IV. Béláig visszamenőleg. Hír szerint ezeket mondta a világgá indulónak:

— Kegyelmes uram, nagyon sajnálom, hogy hétszáz esztendő itt-tartózkodás után elhagyja Erdély földjét.

Kelemen Lajos ugyanis nagyon szórakozott ember volt; a levéltárban is maga mellé rakta a zsebóráját, utána pedig nem találta. Ilyenkor fennhangon Istennel hadakozott, lévén, hogy egyedül ült a teremben, és az órát senki sem dughatta el, a Mindenhatón kívül. Állítólag, ha végképp elragadtatta magát a szemrehányásokban, olyankor Isten válaszolt neki. Nem tudni, Bánffy haragudott-e reá, Isten azonban szerette, ezt úgyszólván mindenki tudta Kolozsváron.

SZÖLLŐSI ZOLTÁN

Hajnal, 1954

*Almos a gyermek És nincs hó
Áll földhöz fagyva a szánkó
Ganáj fagyott kovája
szinte szikrázik az udvar
amit ölmos lába rúgdal
Megáll Csörög pisája*